

Рощина І. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту «Юридичний інститут
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана»
ORCID: 0000-0002-3765-2091

Кришевич О. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-6136-8106

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ГЕНОЦИД ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена комплексному дослідженню геноциду як одного з найтяжчих міжнародних злочинів, що посягають на основи миру та безпеки людства. Геноцид займає особливе місце в системі міжнародних злочинів, оскільки спрямований на повне або часткове знищення національних, етнічних, расових чи релігійних груп та належить до найбільш тяжких міжнародних злочинів, що посягають на існування окремих груп людей та підривають основи миру та безпеки людства. Міжнародний злочин геноциду неможливий без залучення державного механізму, зокрема виконавчої, судової та законодавчої гілок влади. Він належить до категорії злочинів, щодо яких не застосовуються строки давності, а кримінальна відповідальність за його вчинення встановлена нормами міжнародного та національного права незалежно від статусу суб'єкта злочину та наявності державної недоторканності. Його правове визнання як міжнародного злочину стало результатом тривалого історико-правового процесу, що сформувався у другій половині ХХ століття та ґрунтується на діяльності міжнародних трибуналів, актах міжнародного права та практиці їх застосування.

Розвиток міжнародно-правового регулювання відповідальності за геноцид пройшов кілька етапів: «нюрнберзький», пов'язаний із запровадженням терміна «геноцид» та формуванням його юридичних ознак; «постнюрнберзький», що характеризується прийняттям ключових міжнародних документів – насамперед Конвенції ООН 1948 року «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» і Конвенції 1968 року про незастосування строків давності; «гаазький», у межах якого практика Міжнародних трибуналів для Югославії та Руанди сприяла уточненню підходів до кваліфікації злочину; та «римський», пов'язаний зі створенням Міжнародного кримінального суду, до юрисдикції якого належить геноцид. У 1946–1947 роках Генеральна Асамблея ООН офіційно визнала геноцид міжнародним злочином, а з набранням чинності Конвенцією 1951 року його юридичне визначення отримало універсальний характер. Відтоді геноцидом можуть визнаватися лише діяння, вчинені після 12 квітня 1951 року. У сучасних умовах особливого значення набуває ухвалена 14 квітня 2022 року Верховною Радою України Заява про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні, у якій міжнародні організації та іноземні держави закликаються визнати злочинні дії РФ геноцидом українського народу та кваліфікувати їх як злочини проти людяності й воєнні злочини.

Ключові слова: геноцид, міжнародний злочин міжнародне законодавство, національне законодавство, кримінальна відповідальність, насильство, насильницьке переміщення.

Roshchina I. O., Kryshevych O. V. International legal standards of responsibility for genocide and their implementation into the criminal law of Ukraine

Abstracts. The article is devoted to a comprehensive study of genocide as one of the most serious international crimes that encroach on the foundations of peace and security of humanity. The international crime of genocide is impossible without the involvement of the state mechanism, in particular the executive, judicial, and legislative branches of government. It belongs to the category of crimes for which statutes of limitations do not apply, and criminal liability for its commission is established by the norms of international and national law, regardless of the status of the subject of the crime and the presence of state immunity. Its legal recognition as an international crime was the result of a long historical and legal process that took shape in the second half of the 20th century and is based on the activities of international tribunals, acts of international law, and the practice of their application.

The development of international legal regulation of responsibility for genocide has gone through several stages: "Nuremberg", associated with the introduction of the term "genocide" and the formation of its legal features; "post-Nuremberg", characterized by the adoption of key international documents – primarily the 1948 UN Convention "On the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide" and the 1968 Convention on the Non-Application of Limitation Periods; "Hague", within the framework of which the practice of the International Tribunals for Yugoslavia and Rwanda contributed to the clarification of approaches to the qualification of the crime; and "Rome", associated with the creation of the International Criminal Court, whose jurisdiction includes genocide.

In 1946–1947, the UN General Assembly officially recognized genocide as an international crime, and with the entry into force of the 1951 Convention, its legal definition acquired a universal character. Since then, only acts committed after April 12, 1951, can be recognized as genocide. In modern conditions, the Statement on the commission of genocide by the Russian Federation in Ukraine, adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine on April 14, 2022, is of particular importance, in which international organizations and foreign states are called upon to recognize the criminal actions of the Russian Federation as genocide of the Ukrainian people and to qualify them as crimes against humanity and war crimes.

Key words: *genocide, international crime, international law, national law, criminal liability, violence, forced displacement.*

Постановка проблеми. Злочин геноциду вперше був концептуалізований у період діяльності Нюрнберзького та Токійського міжнародних військових трибуналів, коли міжнародне співтовариство усвідомило масштабність та правову природу нацистських злочинів проти євреїв, ромів, слов'ян та інших груп. У 1946 році Генеральна Асамблея ООН офіційно визнала геноцид злочином за міжнародним правом, а в 1948 році ухвалила Конвенцію «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього». Конвенція закріпила юридичне визначення геноциду, коло захищених груп, форми його прояву та міжнародне зобов'язання держав переслідувати винних.

Подальший розвиток міжнародно-правових механізмів відповідальності за геноцид пов'язаний із діяльністю Міжнародних кримінальних трибуналів для колишньої Югославії та Руанди. Їхня практика вперше детально розкрила склад геноциду, критерії встановлення умислу на знищення групи, способи доведення специфічного «долус спеціаліс». Новий етап – діяльність Міжнародного кримінального суду, Статут якого прямо включає геноцид до юрисдикції Суду та визначає його як один із злочинів проти миру та безпеки людства.

Україна, ратифікувавши Конвенцію про запобігання геноциду, зобов'язалася впровадити в національне законодавство механізми кримінальної відповідальності. У Кримінальному кодексі України геноцид передбачений ст. 442, яка повністю відповідає міжнародно-правовому визначенню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання геноциду як одного з найтяжчих міжнародних злочинів, займалися такі вчені Л. Я. Стрельбицька, В. С. Клокова, Т. В. Блащук, І. Г. Строкова, Ю. В. Аносова, Ю.Н. Бевзо, А.В. Замрига та інші. Наукові здобутки вказаних вчених підсилили впевненості у необхідності більш детального дослідження даної теми для подальшого удосконалення національного законодавства.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі міжнародно-правових та національно-правових засад кримінальної відповідальності за злочин геноциду, з'ясуванні особливостей його кваліфікації та покарання в практиці міжнародних кримінальних судових інституцій і національних судів, а також у дослідженні сучасних викликів притягнення до відповідальності за геноцид у контексті збройної агресії Росії проти України, зокрема

шляхом аналізу насильницького переміщення українських дітей як можливої форми геноциду відповідно до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього

Виклад основного матеріалу. Поняття «геноцид» уперше було запропоноване Рафаелем Лемкіним у праці «Axis Rule in Occupied Europe» (1944). У своїй концепції Лемкін визначив геноцид як *«скоординований план різних дій, спрямованих на знищення суттєвих основ життя національних груп з метою їхнього усунення»*. Він підкреслював, що метою такого плану є руйнування політичних та соціальних інститутів, культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також посягання на особисту безпеку, свободу, здоров'я, гідність і життя осіб, які до цих груп належать. Таким чином, Лемкін розглядав геноцид як комплексний процес, спрямований не лише на фізичне знищення, а й на повне підірвання здатності групи до існування як самостійної спільноти [1. С. 259].

Геноцид, за концепцією Рафаєла Лемкіна, має дві взаємопов'язані фази. Перша полягає у цілеспрямованому знищенні національної структури пригнобленої групи, що охоплює руйнування її політичних, культурних, соціальних та економічних основ. Друга фаза передбачає нав'язування пригнобленій спільноті або її території національної структури гнобителя. Таке нав'язування може здійснюватися як щодо населення, якому дозволено залишитися й яке піддають асиміляції чи зміні ідентичності, так і щодо територій, з яких корінне населення було виселене та які підлягають колонізації громадянами держави-агресора [2].

Юридичне визначення геноциду закріплене в Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року. Відповідно до її положень, геноцидом визнаються дії, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. До таких дій, зокрема, належать: убивство членів відповідної групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або спричинення тяжких психічних розладів її членам; навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове фізичне знищення цієї групи.

Отже, геноцид відрізняється цілеспрямованим наміром знищити певну групу – що робить його найтяжчим злочином у цій системі.

Геноцид як міжнародний злочин належить до предметної юрисдикції міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc, а також Міжнародного кримінального суду. Згідно зі статтею 77 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, за вчинення злочину геноциду Суд може призначити особі, визнаній винною, покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 30 років або довічного позбавлення волі – у випадках, коли злочин має особливо тяжкий характер з урахуванням індивідуальних обставин винної особи.

Окрім основного покарання, Міжнародний кримінальний суд уповноважений застосовувати додаткові санкції, зокрема штраф, а також конфіскацію доходів, майна та активів, отриманих у результаті злочинної діяльності, за умови недопущення порушення прав третіх осіб [3. С. 308].

Згідно з ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, потерпілими від геноциду є члени національної, етнічної, расової або релігійної групи, на знищення якої спрямоване діяння винних осіб. Такі злочини можуть вчинити як громадяни України, так і іноземці або особи без громадянства. До найнебезпечніших сучасних форм дискримінації належать расизм, антисемітизм, нетерпимість щодо арабів і мусульман, негрофобія, ксенофобія, що проявляється у ворожому ставленні до будь-яких іноземців. Однією з різновидів геноциду є апартеїд, який полягає в обмеженні прав і свобод громадян за расовою ознакою.

Геноцид є злочином, що має специфічний суб'єктивний елемент – намір. На відміну від інших міжнародних злочинів, для геноциду необхідно довести існування мети знищення конкретної групи, що часто є складним завданням у правовій практиці. Саме цей намір відрізняє геноцид від злочинів проти людяності чи військових злочинів. Судовий розгляд справ, пов'язаних із геноцидом, здійснюється міжнародними трибуналами, такими як Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії та Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди. Важливу роль відіграє також Міжнародний кримінальний суд, створений відповідно до Римського

статуту у 1998 році. Ці органи забезпечують юридичне переслідування осіб, винних у вчиненні геноциду, та встановлення історичної справедливості [4. С. 1169].

У контексті сучасної російської агресії проти України питання кваліфікації дій Росії щодо українців як геноциду набуло особливої ваги. Верховна Рада України у 2022 році офіційно визнала дії Російської Федерації геноцидом українського народу. Це має важливе значення для подальшої міжнародної правової оцінки та співпраці України з Міжнародним кримінальним судом, а також для гармонізації національної доктрини з міжнародною практикою.

В Україні зафіксовано понад 170 000 воєнних злочинів, скоєних російськими військами під час війни. Насправді їхня кількість значно більша. Українські суди вже давно перевантажені такими справами, і щодня до них надходять нові матеріали. Коли доказів достатньо, судді виносять вироки, однак наразі фактично немає можливості їх виконати. Так само відсутні механізми для стягнення з Росії коштів за катастрофічні збитки, завдані війною.

Особливо складною є ситуація на міжнародному рівні: сьогодні міждержавного механізму для виконання таких вироків немає. І все частіше лунають сумніви, що ідея спеціального трибуналу для винних може так і не реалізуватися.

«У світі вже було чимало випадків, коли відповідальності уникали ті, чия вина була очевидною для всіх. Ми не можемо допустити, щоб так сталося і під час цієї війни», – зауважує суддя та заступник голови Ірпінського міського суду Михайло Одарюк [5].

В умовах збройної агресії Росії проти України особливої актуальності набуває питання захисту дітей як найбільш уразливої категорії цивільного населення. Значну частину потерпілих від злочинів, вчинених російськими окупаційними силами, складають діти. Уповноважений Верховної Ради з прав людини повідомив про 3 800 кримінальних проваджень, відкритих за фактами таких злочинів. Особливої уваги заслуговує злочин насильницького переміщення українських дітей, який став підставою для видачі Міжнародним кримінальним судом ордеру на арешт президента Російської Федерації та слугував однією з ключових причин для початку роз-

слідування ймовірного факту вчинення росіянами злочину геноциду шляхом примусового переведення дітей із однієї групи до іншої.

3 травня 2023 року Організація з безпеки і співробітництва в Європі оприлюднила звіт щодо порушень і недотримання норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також воєнних злочинів і злочинів проти людяності, пов'язаних із насильницьким переміщенням та/або депортацією українських дітей до Російської Федерації. У документі зазначено, що Росія здійснює переміщення українських дітей як у межах тимчасово окупованих територій, так і на територію РФ. У більшості випадків ці переміщення супроводжувалися невинуватим тривалим утриманням дітей, створенням необґрунтованих логістичних перешкод у процесі їх возз'єднання з родинами, відсутністю механізмів для їх належного відстеження, а також застосуванням заходів асиміляції та цілеспрямованого перевиховання [6, С. 103-104].

На території Росії за наявною інформацією – і Корейської Народно-Демократичної Республіки, ідентифіковано близько 200 локацій, до яких здійснюється примусове переміщення та утримання дітей, незаконно вивезених з території України. У цих так званих «таборах» реалізуються системні практики русифікації та мілітаризації дітей, що супроводжуються примусовою зміною імен, документів, громадянства, передачею на усиновлення, а також навмисним знищенням їхньої української національної, мовної та культурної ідентичності.

Зазначені факти були предметом обговорення під час останніх слухань у Сенаті США. Сенатор-демократ Річард Блюменталь заявив, що такі дії виходять за межі кваліфікації воєнних злочинів і можуть відповідати ознакам геноциду відповідно до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, зокрема в частині насильницької передачі дітей з однієї національної групи до іншої. За наявними даними, з початку повномасштабної агресії Російська Федерація примусово перемістила понад 19 тисяч українських дітей, у тому числі немовлят.

Сенатори також наголосили, що будь-які міжнародні домовленості з Російською Феде-

рацією, які не передбачають чітких, перевірюваних та гарантованих механізмів повернення незаконно депортованих дітей, є юридично та політично неприйнятними [7].

Висновки. Отже, геноцид займає особливе місце в системі міжнародних злочинів як діяння, спрямоване на знищення національних, етнічних, расових або релігійних груп і таке, що створює загрозу основам міжнародного миру та безпеки. Його криміналізація є результатом еволюції міжнародного кримінального права – від правових позицій Нюрнберзького трибуналу до Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду 1948 року та практики міжнародних кримінальних трибуналів і Міжнародного кримінального суду, які сформувавши чіткі критерії кваліфікації та доказування цього злочину, зокрема щодо встановлення спеціального умислу.

Україна імplementувала міжнародні стандарти кримінальної відповідальності за геноцид шляхом закріплення відповідного складу злочину в статті 442 Кримінального кодексу України, що відповідає положенням Конвенції 1948 року. Вітчизняна кримінально-пра-

вова доктрина розглядає геноцид як злочин проти миру та безпеки людства та використовує міжнародну судову практику як ключовий орієнтир для тлумачення його об'єктивних і суб'єктивних ознак.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала питання кваліфікації окремих діянь як геноциду, що відображено у відповідних актах Верховної Ради України та міжнародних правових ініціативах. За цих умов особливого значення набуває розвиток національних механізмів документування, фіксації та правового аналізу таких злочинів у контексті стандартів міжнародної кримінальної юстиції.

Подальший розвиток української кримінально-правової доктрини у сфері протидії геноциду має здійснюватися шляхом поглибленого осмислення міжнародної судової практики, гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та посилення інституційної взаємодії з міжнародними судовими органами з метою забезпечення принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ромашкін С. І., Шульженко Н. В. Кримінально-правова характеристика геноциду. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2023. № 12 (26) 2023 С. 256-268. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/6713/6748>
2. Raphael Lemkin's Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation – Analysis of Government – Proposals for Redress, (Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1944), p. 79 – 95. URL: <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm> [in English]
3. Налуцишин В.В., Налуцишин В.В., Налуцишин Р.В. Класифікація міжнародних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Вип. 86: частина 4. 2024 С. 305-310. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/48-2.pdf>
4. Данієлян Д.А. Злочин геноциду за міжнародним кримінальним правом: визначення та ознаки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1167–1171. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/04/177.pdf>
5. Огляд ЗМІ. Суддя Михайло Одарюк: До України ніхто у світі не розглядав воєнні злочини під час війни. URL: <https://court.gov.ua/press/publications/1790301/>
6. Кришевич О., Рощина І. Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак геноциду: національне та міжнародне законодавство. *International Journal «LAW & SOCIETY»*. Vol. 11 (2025): Law & Society. P.100-109
7. Повернення українських дітей: чому це питання визначає рамки будь-яких майбутніх переговорів з Росією. URL: <https://espresso.tv/suspilstvo-genotsidna-politika-rosii-mirna-ugoda-vinesla-pitannya-povernennya-vikradenikh-ukrainskikh-ditey-na-noviy-riven-poyasnyuemo>

Дата першого надходження статті до видання: 16.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.01.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026